

«РОЛЬОВА» МОЛИТВА В УКРАЇНСЬКОМУ ПОЕТИЧНОМУ ДИСКУРСІ

У статті висвітлюється таке цікаве явище, притаманне українській поезії з найдавніших часів до сьогодення, як рольова віршована молитва, тобто молитва-поезія, стилізована під мовлення суб'єкта, різко відмінного від автора.

Ключові слова: рольова молитва, рольова лірика, рольовий вірш, рольовий герой.

Стаття посвячена аналізу такого интересного явлення, характерного для української поезії з давніх времен по сьогодні, як ролевая стихотворная молитва, то есть молитва-стихотворение, стилизованное под речь субъекта, резко отличающегося от автора.

Ключевые слова: ролевая молитва, ролевая лирика, ролевое стихотворение, ролевой герой.

The article provides an analysis of the «role prayer» as a genre in the Ukrainian poetry from the ancient times till now. The genre is defined as a poem-prayer imitating the speech of the speaker, who is completely different from the author.

Key words: role prayer, role lyric poetry, role poem, role character.

Досліджуючи віршову молитву в українському поетичному дискурсі XVII-XX ст., ми звернули увагу на те, що помітну кількість віршів-молитов вітчизняних поетів становлять так звані «рольові» поезії (термін Б. О. Кормана), в яких молитовна комунікація є вочевидь стилізованою під мовлення героя – носія свідомості, різко відмінної від авторської. Утім, по суті, рольові вірші є двосуб'єктними, оскільки авторська свідомість у них присутня, але непрямо і формально виражена за допомогою чужого мовлення.

У ситуації молитовної комунікації «рольовий» герой – це адепт-молільник, що звертається до вищих сил з певною метою. Такий герой зазвичай властивий не стільки віршовим переспівам сакральних молитов, скільки літературним індивідуально-авторським молитвам, що передбачають більшу свободу у виборі художніх засобів і прийомів. Це водночас зумовлює значне розмаїття типів літературних рольових молитов, що залежать від низки чинників, з-поміж яких враховуємо такі, як 1) тип ідеального адресата (трансцендентний / реальний) та його конкретний характер (Творець, Ісус Христос, Богоматір, ангельські сили, святі; сатана й темні сили / певна особистість, тварина, природа, країна, мова тощо); 2) основний мотив звернення до ідеального адресата, як, приміром: молитва-прохання за себе, за іншого (людину, країну, народ тощо), подяка Богові, славослів'я, каяття, прохання, обітниця тощо); 3) характер рольового адресанта (адепта-молільника): поодинокий / колективний герой (або персонаж, якщо молитва вставна), жінка, чоловік, дитина, різноманітна соціальна приналежність адресанта молитви; 4) тип авторської інтенції та емоційності що, у свою чергу, визначається: а) ставленням молільника до ідеального адресата (любов / ненависть, довіра / сумнів, каяття / виклик,

лагідність / бунт, подяка / дорікання, славослів'я / хула, щире прагнення наближення до його досконалості / формальний привід до розумового викладення світоглядних переконань тощо); б) ставленням автора віршованої молитви до рольового героя або персонажа (симпатія / антипатія, співчуття / викриття тощо).

Прикметно, що в українському поетичному дискурсі рольова молитва присутня з найдавніших часів по сьогодні, що, до речі, спростовує безпідставне твердження радянського дослідника Наума Берковського [2, с. 172], буцімто «лірика чужого «я» (якою вчений вважає насамперед рольову лірику) віддзеркалює національну своєрідність суто російської ліричної поезії.

Зокрема, вже на початку XVII ст. зафіксований один з найяскравіших віршованих зразків *молитви за Україну* – рольовий «[Плач Малої Росії]» анонімного автора:

О, боже мой милостивий!
Возри на плач мой ревнивий!
Где бідниця єст такая,
Як я, Росія Малая?
Всі маткою називають,
А не всі за матку мають:
Другий хошет загубити,
В ложці води утопити.
Бо чи ж треба ж лучшой муки,
Як подати ляхом в руки?
Давно вони гострять зуби,
Давно моєї ішуть згуби.
А ви, діти, як чужії,
Садити їх мні на шії.
Ох, як скоро все забули,
Що і виділи і чули –

Як под тими ворогами
 Стогнала я тяжко з вами,
 Стогнала я, ні одради
 Не маючи, ні поради... [6, с. 289].

Надзвичайно показово, що найдавніший зразок рольової молитви, зафіксований нами має виразний соціально-патріотичний акцент, оскільки побудований як молитовне прохання самої України за себе.

А у XVIII ст. у молитовному просторі Сковороди знаходимо й рідкий для давньоукраїнської літератури зразок рольової молитви-інвективи – «Лицемъры, молящися, поют», що викриває досить прагматичних «християн», які, вважаючи себе праведними з огляду на зовнішню причетність до Православної Церкви, пристрасно бажають отримати за таку свою «святість» Божу ласку у вигляді багатства і докоряють Всевишньому за Його «неспіх» щодо цього. Специфічна риса цієї поезії – рольовий «соборний» суб'єкт-молільник, котрий невимушено оприявнює найтемніші боки своєї подвійної натури в кожному «рику» цього псевдомолитовного богозвернення:

Боже, возстани, что спиши?
 Почто о нас не радиши?
 Се путь беззаконных цвѣтет!
 На путех их бѣдностей нѣт.
 Мы ж тебѣ свѣчицы ставим,
 Всякий день молебны правим!
 И забыл ты всѣх нас.

Два раза постим в недѣлю.
 В пост не уживаем хмелю.
 Странствуем по святым градам,
 Молимся и дома и там.
 Хоть псалтыри не внимаем,
 Но наизуст ее знаем.
 И забыл ты всѣх нас.

Услыши, Боже, вопль и рык!
 Дажь нам богатство всех язык!
 Тогда-то тебе прославим,
 Златыя свѣчы поставим,
 И всѣ храмы позлащены
 Возшумят твоих шум пѣный –
 Токмо даждь нам вѣк злат! [1, с. 314].

Ще одну рольову молитву знаходимо й у відомому поетичному циклі Сковороди «Сад божественних пісней». «Пѣснь 29-я», побудована як молитовна рефлексія апостола Петра, котрий звертається до Спасителя з проханням про порятунок. В основу молитовно-комунікативної ситуації покладено євангельський сюжет про втихомирення Ісусом Христом бурі на морі (Мт. 8:22-27) [3], що поет-філософ інтерпретує, подаючи кризу призму Петрових душевних переживань. Стилізоване під мову біблійного персонажа, мовлення рольового героя під пером Сковороди набуває живого драматизму, експресії та морально-духовної перспективи суто молитовного характеру.

О пристанище безбѣдно,
 Тихо, сладко, безнавѣтно!
 О Марин сыне!

Ты буди едине
 Кораблю моему брегом.

Ты в кораблѣ моем спиши,
 Востани! Мой плач услыши!
 Ах, запрети морю,
 Дажь помощь мнѣ скору!
 Ах, востани, моя славо!

Избави мя от напасти,
 Смири в душе тлѣнны страсти;
 Се дух мой терзают,
 Жизнь огорчевают.
 Спаси мя, Петра, молюся! [5, с. 54-55].

Тож, як бачимо, рольовому героєві Сковороди, котрий опинився на межі між життям і смертю, під час палкого моління відкрилося, що біда, яка з ним трапилася, є наслідком недосконалості його душі, підвладної різноманітним тілесним пристрастям, які перешкоджають істинному розвитку душі. При цьому, як це нерідко буває у Сковороди, деякі його образи набувають такої кількості асоціацій, що стають смисловим осередком твору. Так, в інтерпретації Сковороди образ човна («корабля»), де знаходилися апостоли, зокрема Петро та сплячий Христос, перетворюється на символ людської душі, яка легко може загинути в морі пристрастей і життєвих спокус, якщо не згадає про найтвердішу духовну опору в особі Сина Божого.

Назагал наявність рольових молитов у спадщині давньоукраїнських поетів оприявнює ігровий підхід до зображення «іншого» в поетичній молитовній комунікації, репрезентуючи один з найактуальніших шляхів розвитку вітчизняної молитовної поезії Нового та Новітнього часів.

Так, починаючи з XIX століття, популярність рольових молитов неухильно зростає. Це пов'язано з посиленням ліричного начала в поезії. Це зумовило відповідні зміни й в суб'єкт-суб'єктній структурі й віршованих молитов, в яких ліричні висловлювання від «ми» (як у багатьох давньоукраїнських поезіях і як, приміром, у поезії Олександри Псьол «Молим тебе, Боже правди, Боже Благодистині», 1848) помітно поступаються перед ліричною формою вислову від «я». Втрата лідерських позицій суб'єктного синкретизму, характерного для канонічних молитов, при якому «я» зливається з «ми», в новій українській поезії компенсується поступовим зростанням віршів-молитов, де помітна гра точками зору, голосами, інтенціями, використанням «чужого слова» тощо, тобто зростанням поезій з іншими типами суб'єктного синкретизму. Завдяки цьому «інший» (мається на увазі інший адепт Бога) все ж таки входить до молитовного дискурсу новочасних поетів («Гімн черничий» Тараса Шевченка, «Молитва природи» Пантелеймона Куліша, «Ангелку мій!» Юрія Федьковича, «Дівчача думка о Покрові» Івана Манжури та ін.)

При цьому рольові молитви Нового часу, розвиваючи закладені на початку розвитку літератури тенденції, демонструють таке розмаїття авторських інтенцій, типів адресатів і адресантів молитовного звернення і тому подібного, що їхня класифікація унеможливується. Утім, привертають увагу деякі помітні тенденції.

Зокрема, серед українських рольових молитов Нового часу особливо помітну групу складають «дитячі молитви», в яких зображення молитовної комунікації стилізоване автором під дитяче мовлення. Перші зразки віршів з наявними в них дитячими молитовними інтонаціями зустрічаємо вже в XIX ст. (див.: «Пісеньки і грачки діточії» Маркіяна Шашкевича, «Ангелку мій!», «Матінко Христова моя!». Юрія Федьковича, «Маленька українка» Олени Пчілки). Можна припустити, що виникнення й подальший розвиток традиції «дитячих молитов» насамперед зумовлені орієнтацією українських релігійних поетів на євангельську багатозначність образу дитини як уособлення душевної щирості, чистоти, простоти. Широко відомі слова Спасителя, що він проказав апостолам: «Пустіте дітей, щоб до Мене приходили, і не забороняйте їм, – бо таких Царство Боже. Поправді кажу вам: Хто Божого Царства не прийме, як дитя, той у нього не ввійде!» (Лк. 18:16–17) [3]. Слід зважити й на існування суто духовного значення слова «дитина», згідно з яким християни називають себе синами й чадами Божими за вірою в Ісуса Христа й по благодаті відродження (Ів. 1:12–13) [3]. Окрім того, можливе й пряме наслідування поетами усталених форм деяких молитов «на всяку потребу»: молитви перед навчанням, після навчання, дітей за батьків тощо. Але в будь-якому випадку, українські поети знайшли й добре засвоїли найбільш зворушливу форму відстоювання права окремої людини, народу, країни на гідне життя та щасливу долю. Невипадково переважна кількість «дитячих молитов» – це благання не лише за себе, а й за інших – своїх родичів, друзів, ровесників та, звичайно, країну («Молитва до Непорочної Матері Божої» Антіна Лотоцького, «Під Твою милість» Марійки Підгірянки, «Молитва за мир», «Молитва за рідну маму», «Молитва за рідну мову», «Молитва перед наукою», «Молитва української дитини», «Поможи нам, Боже!», «Христе, князю над князями...» Юрія Шкрумеляка, «Молитва школярів», «Розмова з Бозею» Романа Завадовича, «У ніч Миколая» Віри Багірової тощо). Ось, наприклад, фрагмент соборного варіанта «дитячої молитви» за Україну:

О Мати Божа, о райський цвіте,
Тебе благають українські діти.
Не дай в неволі нам пропадати,
Вкраїну нашу верни нам, Мати! [4, с. 138]
(Марійка Підгірянка. «Молитва»)

Утім, навіть тоді, коли рольовий герой «дитячої молитви» благає Бога про милість лише до себе, в читацькій рецепції це звернення набуває узагальнюючого значення. Яскравий приклад – «Біла молитва братика» Антоніни Листопад, де звернені до Бога тихі й простодушні слова умираючого від голоду хлопчика, який, прохаючи порятунку, розповідає про голодну смерть своїх батьків та про життя, яке йому так хочеться побачити, – жахаючий сигнал біди для всього

суспільства, що стало вкрай небезпечним для людини загалом:

Бозю!
Що там у тебе в руці?!
Дай мені, Бозю, хоч соломинку...
Щоб не втонули в Голодній Ріці.
Бачиш, мій Бозю, я ще – дитинка.
Та ж підрости хоч би трохи бодай.
Світу не бачив ще білого, Бозю.
Я – пташенятко, прибите в дорозі.
Хоч би оденьку пір'їночку дай...
Тато і мама – холодні мерці.
Бозю, зроби, щоби їсти не хтілось.
Холодно, Бозю.
Сніг дуже білий.
Бозю, що там у Тебе в руці?... [4, с. 323]

Окрему помітну, хоча й значно меншу групу, складають рольові молитви, написані від імені матері. Основу молитовно-комунікативної ситуації в «материнських молитвах» складають ті самі інтенції, що й у «дитячих»: прохання за рідних дітей та країну («А я буду молитись...» Романа Купчинського, «Молитва матері» Олега Германа). У віршах, що пов'язані з громадянсько-патріотичною тематикою трапляються також поезії-молитви з іншими рольовими героями (див.: «Молитва молодого козака» Ігоря Чернюка, «Молитва повстанця» (1947) Марка Боеслава). Не так часто, але все ж зустрічаються рольові герої і з-поміж медитативних зразків молитовної поезії, вирізняючись при цьому своїм досить екзотичним характером («Молитва природи» Пантелеймона Куліша, «Молитва пальми» Марти Калитовської).

Отож, можемо констатувати, що рольова молитва в українському літературному дискурсі – явище, котре сягає своїм корінням часів Середньовіччя, але є актуальним до сьогодні. За часів свого розвитку рольова поетична молитва накопичила велике розмаїття типологічних різновидів. Але в будь-якому випадку вона становить собою вид двосу́б'єктної поезії, де оприявнюється ігровий підхід до зображення «іншого»: автор виступає в ролі актора, котрий надягає на себе маску-образ молільника з певною художньою метою. Кожного разу мета цього переодягання може бути різною – зворушити, висміяти, привернути увагу до певного соціального, культурного, політичного і тому подібного дискурсу, представником якого виступає цей «інший», тобто рольовий герой. Адже рольова лірика загалом – це по суті форма типізації, що водночас і стандартизує ліричну комунікацію, і виступає чимось на зразок езопової мови, яка дозволяє автору непрямом вказувати на гостро актуальні речі. Щодо власне рольової поезії-молитви, то вибір цієї ліричної форми дозволяє поетові актуалізувати ще одного суб'єкта ліричної комунікації – ідеального адресата, тобто ту містичну вищу силу, яка у зображеній ліричній ситуації виступає абсолютним свідком і вищим суддею.

ЛІТЕРАТУРА

1. Барокова поезія Слобожанщини : антологія (Онуфрій, Климовський, Сковорода) / [упоряд., передмова та коментарі Л. Ушкалова]. – Харків : Акта, 2002. – 524 с.
2. Берковский Н. Я. Мировое значение русской литературы / Наум Берковский. – Л. : Наука, 1975. – 404 с.
3. Біблія, або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту / [пер. проф. І. Огієнка]. – К. : Українське Біблійне товариство, 2002. – 1375 с.
4. Святі почуття, закладені в молитву : антологія української літературної молитви / [упоряд., автор вступ. ст. і приміток В. І. Антофійчук]. – Бухарест : Мустанг, 2004. – 399 с.
5. Сковорода Г. Твори : в 2 т. / Григорій Сковорода ; [упоряд. І. А. Табачников, І. В. Іванов ; ред. колегія : акад. О. І. Білецький та ін.]. – К. : АН УРСР, 1961. – Т. 1. – 621 с.
6. Українська література XVII ст. : Синкретична писемність. Поезія. Драматургія. Белетристика / [упоряд., приміт. і вступ. ст. В. І. Кречотня ; ред. кол. : І. О. Дзевєрін (голова) та ін.]. – К. : Наук. думка, 1987. – 605 с.

© Даниленко І. І., 2012

Дата надходження статті до редколегії 17.06.2012 р.